

PALAGRUŽA GODINE 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja

UDK 902.2 (497.5 Palagruža) "6347" "6373" "639"
Primljeno/Received: 2003. 04. 11.
Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Branko Kirigin
HR 21000 SPLIT
Arheološki muzej
Zrinsko-Frankopanska 25

U radu se objavljuju najnoviji rezultati sistematskih iskopavanja na Palagruži. Istraživanja su obavljena na dva prostora na položaju Salamandrija. Na prvom su uočeni tragovi najvjerojatnije utvrde iz justinijanove rekonkviste, dok se na drugom radi o mjestu gdje se našlo obilje fine grčke i rimske keramike, novca i nešto nakita. Sve upućuje da je riječ o mjestu gdje se odbacivao materijal iz Diomedova svetišta. Na tom prostoru otkrivena je i veća količina keramičkih ulomaka cetinske kulture, dok nekoliko keramičkih ulomaka ukazuje da možda pripadaju hvarskoj kulturi.

Ključne riječi: Palagruža, keramika, Diomed, novac, obsidijan, grafiti

Uvod

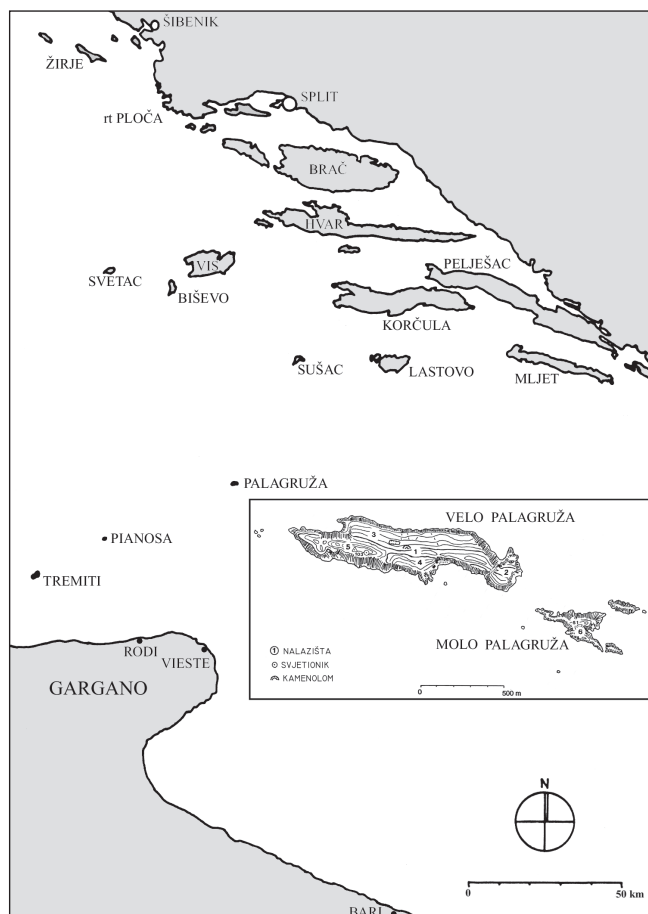
Arheološka istraživanja na Palagruži 1992-1994. i 1996. izazvala su veliku pozornost u Hrvatskoj i u svijetu. U prvom redu zahvaljujući tome da je na Palagruži postojalo svetište Diomeda, grčkog heroja iz trojanskog rata (Kirigin & Čače 1998; Colonna 1998; Parker 1999; Horden and Purcell 2000: 442; Johnston 2000/2001; Shafton 2001: 8-9), te zbog otkrića ležišta kremenca, tragova radionice za izradu kremenih artefakata i prapovijesnih keramičkih nalaza impresso i cetinske kulture (Forenbaher i Kaiser 1997; Kaiser and Forenbaher 1999). Obilje nalaza i iz rimskog doba, jasni su svjedoci da je ovaj mali otok u srcu Jadrana u prapovijesti i antici igrao značajnu ulogu u povezivanju dviju obala (sl. 1).

Nakon što su 1996. godine obavljena zaštitna arheološka iskopavanja ostataka crkve sv. Mihovila na položaju Salamandrija na Palagruži (Kirigin i Katunarić 2002) na tom se nalazištu više nije istraživalo (sl. 2). U međuvremenu Palagruža je postala dostupna svima koji do nje mogu doploviti,¹ što ranije nije bio slučaj. Na taj način, a budući da su nedavni izuzetni arheološki nalazi s Palagruže postali poznati preko medija i stalne izložbe Arheološkog muzeja - Split u Komiži (gostovala je u Torontu, Splitu, Zagrebu i Oxfordu) mogućnost nelegalnih kopanja postala je sve veća, što su potvrdile i razne dojave. Pored toga, nakon kiša, na južnoj padini Salamandrije pojavljuju se stalno novi ulomci prapovijesne i antičke keramike pa tako oni postaju dostupni raznim posjetiocima. Uz to Palagruža je izložena i eroziji².

---

¹ U svjetioniku se mogu iznajmiti apartmani.

² Ti faktori utjecali su na to da Arheološki muzej u Splitu 2002. godine podnese Ministarstvu kulture zahtjev za arheološka iskopavanja na južnoj padini Salamandrije. Ministarstvo je pozitivno odgovorilo odobrivši 35.000 kuna, što je gotovo upola manje od traženih sredstava. Da kojim slučajem u pomoć nisu priskočili Hrvatska ratna mornarica, Plovput iz Splita, Inaplin iz Solina, Dalmacijavino iz Splita i Poljoprivredna zadruga iz Komiže, kojima se iskreno zahvaljujemo, iskopavanja se ne bi mogla obaviti. Smanjena sredstva smanjila su i prostor iskopavanja, broj dana za iskopavanja i broj članova stručne ekipe. Bez obzira na to, postignuti rezultati su više nego ohrabrujući.

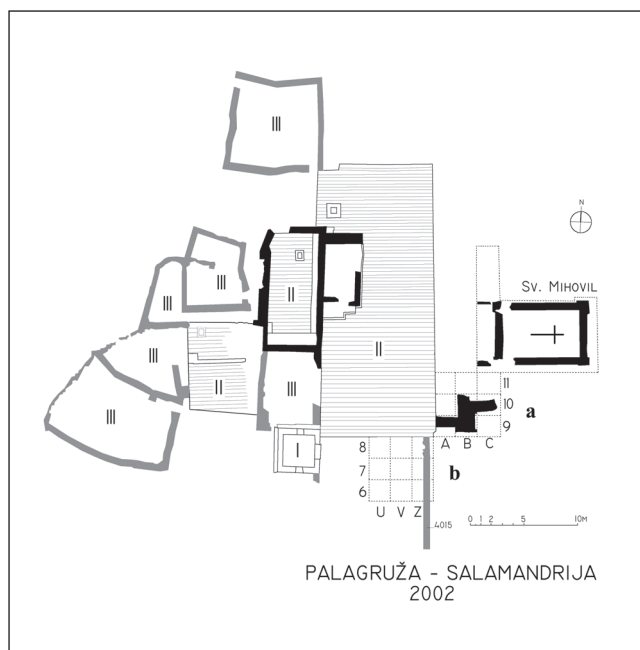

Sl. 1. Karta srednjeg Jadrana s uvećanom kartom Palagruže. Izradili B. Kirigin i B. Pender.

Iskopavanja obavljena 2002. godine dijelom se naslanjaju na ona iz 1996. Naime, prilikom iskopavanja ostataka crkve sv. Mihovila u kvadrantu C-10 otkriven je temelj neke građevine koji po načinu izgradnje odudara od ostalih zidova. Kako je otkriveni dio zida bio nedovoljan za točniju identifikaciju, odlučili smo istražiti prostor zapadno od njega. Isto tako, 1996. otvorili smo kvadrante V i Z-8 koji su dali obilje nalaza, prvenstveno grčke i helenističke fine keramike (Kirigin & Katunarić 2002, 307 i sl. 12). Nalaze iz tih kvadranta pridodali smo nalazima istraženim u ovoj kampanji.

Iskopavanja³

Iskopavanja su se obavila na južnom dijelu Salamandrije i to na dva mjesta (sl. 2, a i b).

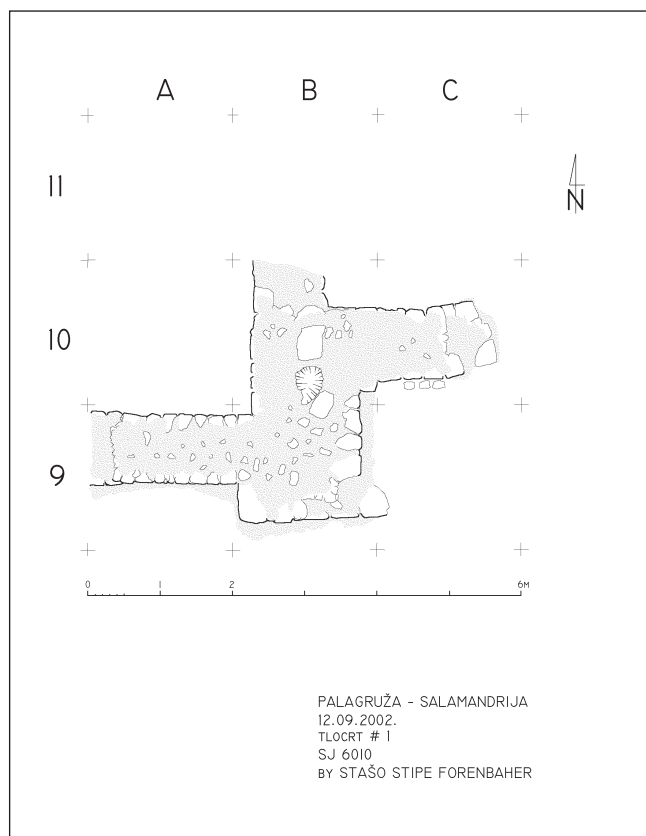
Sl. 2. Skica položaja Salamandrija na središnjem platou Velo Palagruže. Izradili M. Corić i B. Kirigin.

a. Ostaci kasnoantičke utvrde?

Iskopavanja u kvadrantima A i B-9 i 10 (16 m², 1 kvadrant je veličine 2 x 2 m) dala su nalaze arhitekture koja se vezuje uz ostatke zida otkrivenog 1996. godine u kvadrantu C-10. Radi se o uglu građevine koja je položena tako da joj jedan zid ide u pravcu sjever-jug, a drugi u pravcu istok-zapad. Ti zidovi široki su skoro 1 m. Sam ugao je širi za oko 50 cm tako da tvori kvadrat od c. 1,5 x 1,5 m (sl. 3 i 4). To pojačanje je najvjerojatnije napravljeno zbog statičkih zahtjeva. S istočne strane nalazi se zid (otkriven 1996.) koji sada djeluje kao da je malo zakrivljen. Svakako će trebati otkopati kvadrant D-10 kako bi se doznalo je li ovaj zid nekakav pylon ili se pak on pruža i dalje na istok.

U kvadrantu A-10 nakon skidanja površinskog sloja otkriven je jednoredni suhozid (6115) koji je probio podnicu od utabane zemlje, žbuke i kamena (6200) koja, iako oštećena, pokriva cijeli kvadrant. Na podnici su nađeni, osobito u jugoistočnom unutarnjem uglu, keramičkih nalaza, uglavnom ulomci amfora (34 komada) tipa Late Roman 1 i 2, i nešto opeka koji pripadaju kasnoj antici (Tablica I). U jugozapadnom dijelu A-10 na nivou podnice otkriven je dio skeleta odrasle osobe (6201) ograden nepravilnim kamenim

³ Iskopavanja su trajala od 5. do 21. rujna. Članovi ekipe, pored potpisanog, bili su: arheolozi: Tea Katunarić iz Splita, Lucijana Šešelj, (Odjel za povijest Filozofskog fakulteta u Zadru), Boris Čargo, (kustos Arheološke zbirke u Visu), dr. sc. Stašo Forenbaher (Antropološki institut u Zagrebu), mr. sc. Sanjin Mihelić (kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu), studenti arheologije: Marija Dražančić, Maja Miše (Odsjek za arheologiju FF u Zagrebu) i Igor Borzić (Odjel za arheologiju FF u Zadru), te Pero Demarija iz Komiže i Lara Černički iz Zagreba. Svima se toplo zahvaljujem. Članovi arheološke ekipe posebno su zahvalni Mariji i Nikoli Žuveli i Maji i Mili Krizmanić, svjetioničarima koji su nam uvijek bili na usluzi.

Sl. 3. Tlocrt kasnoantičke «utvrde» na Salamandriji. Nacrtao Stašo Forenbaher.

pločama, no kako je veći dio ovog groba ispod pločnika za sakupljanje kišnice, nalaz je zatrpan. Priloga u grobu nije bilo. Podnicu će trebati detaljnije ispitati i utvrditi je li ona istovremena ili kasnija od zidova «utvrde». Ispod razine podnice nije se kopalo (sl. 4).

Ovi bi zidovi mogli predstavljati ostatke kasnoantičke fortifikacije. Moje ranije mišljenje da je na Palagruži možda postojala justinijanska utvrda na

Sl. 4. Pogled sa zapada na ostatke kasnoantičke «utvrde». U prednjem planu je pločnik za sakupljanje kišnice. S desne strane broja 10 su ostaci groba (6201), a s lijeve suhozid (6115).

položaju Kaštil (između Salamandrije i zgrade svjetionika) bi, prema ovim nalazima, otpalo (Kirigin 1998: 431). Otkriće ovih jakih zidova također nadopunjuje ili opovrgava mišljenje, izneseno na temelju istraživanja obavljenih 1992. i 1993. godine, da se ovdje radi o ostacima kasnoantičke vile (Forenbaher et al. 1994: 42; Kirigin 1998, 430).

Nalazi iz 1992.-1993. uz ove najnovije, možda ukazuju da je pored «utvrde» postojalo i naselje, možda za vojnu postrojbu koja je ovdje bila stacionirana. Zbog izgradnje takvog «naselja s utvrdom» bilo je neophodno, pored ostataka cisterne na Salamandriji,⁴ sagraditi i cisternu na sjevernoj padini ispod Salamandrije na putu za uvalu Stara Vlaka, gdje su otkriveni njeni ostaci zajedno s kanalima koji su do nje dolazili (sl. 1, 3). Oko nje je uglavnom nađeno kasnoantičkog materijala (nalazište 3, Forenbaher et al. 1994: 42). Svakako će se problem «utvrde» lakše rješavati kada se otkrije njen gabarit⁵ koji je, najvjerojatnije, istovremen

□ A i B-9 i 10	p	gfp	rfp	g&rfp	gkp	amf	op	sr/suv	Tež. u gr.
Ukupno	41	2	21	2	70	66	60	10	8815

Oznake: p = prapovijest, gfp = grčko fino posuđe, rfp = rimsko fino posuđe, g&rfp = grčko i rimsko fino posuđe, gkp = grubo i kuhinjsko posuđe, amf = amfore, op = opeke, sr/suv = srednjovjekovna i suvremena

Tablica 1 pokazuje broj keramičkih nalaza otkrivenih na ovom mjestu (a)

⁴ Veći ulomci hidraulične žbuke ovdje su otkriveni 1993. godine.

⁵ U 2003. godini planiramo napraviti georadar prospekciju prostora pod pločnikom za sakupljanje kišnice. Očekujemo moguće nalaze ostalih dijelova ove «utvrde» te ostatke arhitekture Diomedova svetišta. Ako rezultati budu pozitivni daljnja iskopavanja imat će opravdanje.

Sl. 5. Votivna ara s latinskim natpisom otkrivena na nalazištu br. 3.

utvrđi s cisternom na susjednom otoku Svecu (Kirigin & Milošević 1981).⁶ Treba navesti da je debljina temelja zidova utvrde na Svecu - 99 do 108 cm - (Kirigin & Milošević 1981; 48) gotovo ista kao i temelja otkrivenih na ovom prostoru.

Prilikom obilaska nalazišta br. 3 (antička cisterna) otkrili smo blizu nje na površini ulomak donjeg dijela male votivne are (visine 16 cm) s vrlo loše sačuvanim latinskim natpisom u 4 retka. Ara je bila naknadno negdje ugrađena što se razabire po tragovima žbuke na lijevoj strani. Natpis je teško čitljiv. Jedna mogućnost je: [...JVO... / VS S(ili G?)ENTI / VS / L(ibens) M(erito)⁷ (sl. 5).

b. Južna padina Salamandrije

Drugi prostor gdje su se vršila iskopavanja je onaj južno od pločnika za sakupljanje kišnice (sl. 2, b). Tu se istraživalo u kvadrantima V i Z-7 i 8. Kvadranti V i Z-8 sasvim su istraženi (većim dijelom 1996.), (Kirigin & Katunarić 2002) to jest do živca, dok je u kvadrantima U-7 i 6 i Z-6 istraženo samo prvih 30 cm, a u kvadrantima V i Z-7 južna polovina sondi iskopana je do dubine od oko 1 m (sl. 6), a kvadrant U — 8 nije kopan.

Stratigrafska slika u ovim kvadrantima, pojednostavljeno govoreći, je sljedeća: ispod površinskog sloja je sloj žučkaste tupine u kojem, zasad, ima dva skeletna ukopa odraslih osoba bez grobnih priloga i bez vidljivih

Sl. 6. Pogled sa zapada na sonde U, V i Z-6-8.

ostataka grobne rake (sl. 6). Ispod ovog sloja je sloj u kojem su kasnoantički nalazi (4030 iz 1996. i 5200 iz 2002.). Slijedi skoro posve sterilni sloj (4040 iz 1996 ili 5300 iz 2002.) a potom sloj tamnosmede zemlje pomiješane s kamenjem (4050), debeo ponegdje i do 30 cm, u kojem su nalazi iz prapovijesti, grčkog arhajskog, klasičnog i helenističkog razdoblja te nalazi iz rimskog republikanskog i ranocarskog razdoblja. Ispod ovog sloja je nešto svjetliji sloj (4051) koji leži na živcu (4052) i u kojem su skoro samo prehistorijski nalazi (sl. 7).

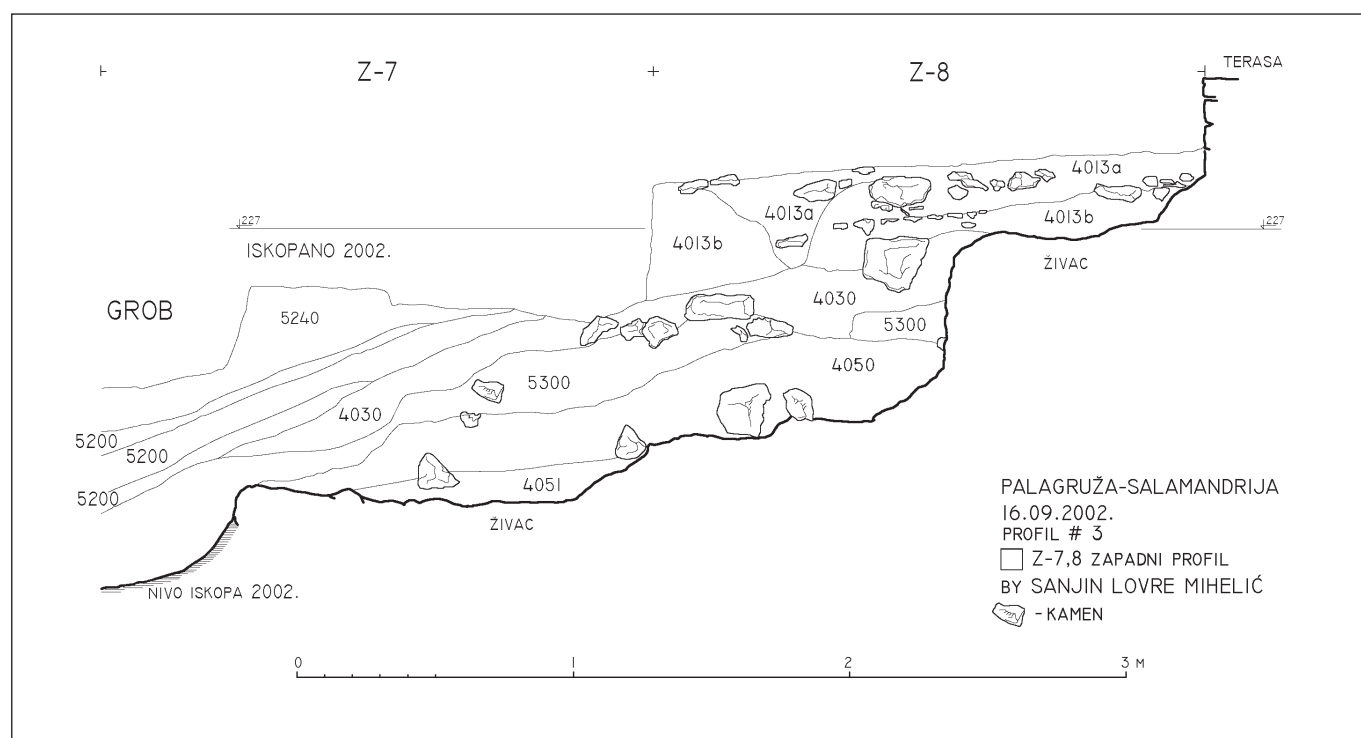
U ovim kvadrantima nisu otkriveni tragovi arhitekture, osim što se u istočnim dijelovima Z-7 i 8 nalazi suhozid recentnijeg datuma (4015 na sl. 2) koji leži na sloju 4050 i naslanja se na zid pločnika za sakupljanje kišnice a pruža se prema jugu sve do ogradnog zida puta što vodi od Salamandrije do Žola. Jedino što bi možda upućivalo da se radi o nekakvoj intervenciji je stepenast usjek u kv. Z i V-8 (sl. 7). Tragova podnice ni žbuke nismo našli, a i mali broj opeka u sloju 4050 (najvećim dijelom se radi o odbicima) i neravni živac navode da ovdje nije bilo antičke građevine. Također, ni među otkopanim kamenjem nema onih koji bi upućivali na nekakvu građevinu.

Nalazi

Prapovijesni nalazi vrlo su brojni. U najvećem broju slučajeva radi se o keramičkim i kremenim izradevinama koje pripadaju ranoj fazi cetinske kulture čije je apsolutno datiranje još uvijek prilično nesigurno,

⁶ Najnoviji pregled kasnoantičkih utvrda na istočnoj obali Jadrana s bibliografijom donosi Tomičić 1998.

⁷ Zahvaljujem se kolegi Emiliju Marinu koji je sugerirao moguće čitanje natpisa. Ovo je drugi zavjetni natpis s Palagruže. Prvi je objavio Marchesetti 1876, 290 i T. II, 8.

Sl. 7. Zapadni profil sondi Z-7 i 8. Nacrtao Sanjin Mihelić.

a vjerojatno pada negdje između 2500. i 2000. pr. Kr. Oblici posuda, kao i tehnika i motivi ukrašavanja (velik je broj ukrašenih ulomaka), karakteristični su za rani cetinski stil, koji se, zavisno o autoru, pripisuje završetku bakrenog ili početku brončanog doba na Jadranu. Ovi nalazi posve se uklapaju u ostale pretpovijesne nalaze sa Salamandrije i njene sjeverne padine koji su dosad objavljeni (Forenbaher i Kaiser 1997; Kaiser and Forenbaher 1999). Ipak, postoji i mali broj keramičkih nalaza koji bi mogli pripadati eneolitiku ili kasnom neolitiku, no za to će trebati izvršiti dodatne analize otkrivenih ulomaka.

Od 4300 gr kremenih nalaza nađeno je najviše odbitaka te nekoliko vrhova strelica i sječiva koji ne odudaraju od već poznatih oblika. Otkriven je i jedan mali ulomak obsidijana u Z-7 te i jednostavni kameni štitnik, što je drugi primjerak s ovog nalazišta.⁸ Zanimljiv je površinski nalaz dosad najvećeg komada obsidijana na Palagruži, težak 16 gr, otkriven u neposrednoj blizini kv. U 7.

Prilikom terenskog rada u 2002. Stašo Forenbaher je napravio inventar prapovijesnih nalaza iz zbirke koju su formirali svjetioničari i koja je izložena u zgradi. Ima ih oko pedeset (svi ukrašeni), a ovdje donosimo crteže triju posuda (sl. 8). Radi se o plitkim koničnim zdjelicama s vodoravnim ili blago prema unutra nagnutim širokim obodom. Ukrašene su s vanjske strane i po obodu urezanim i utisnutim geometrijskim motivima (trakama i trokutima).

Najveći broj nalaza potječe iz grčkog razdoblja. Oni čine oko 70% svih nalaza! Radi se u većini slučajeva u finoj keramici. Najviše ima ulomaka s crnim premazom dok dekoriranih, odnosno ulomaka crno i crveno figuralnih stilova (sl. 9) ima malo (niti 1%). Među figuralnim ulomcima posebno zanimljiv je ulomak poklopca ili kalema (jo-jo) rađenog u tehnici bijela podloga (white ground) s tragom donjeg dijela nogu prekrivenih naboranom haljinom (sl. 10). Promjer je mogao biti oko 12,5 cm. Primjerci «white ground» poklopca su mi nepoznati dok su kalemi ili jo-jo jako rijetki (Clark & Eliston & Hart 2002: 73, sl. 66 i 77).

Među slikanim ulomcima nekoliko je s izvanrednim prikazima raznih scena, kakvih dosad na tlu Hrvatske nije nađeno. Otkriveno je 48 ulomaka s grafitima, među kojima ima i dobar broj onih koji potvrđuju da je ovdje riječ o mjestu štovanja Diomeda. Ovdje donosim dopis kojeg mi je kolega Alan Johnston uputio uz preliminarno tumačenje dvaju grafita (sl. 11):

«No. 29

This is by far the longest text found as yet, both in its preserved and, one would judge, original form. The full extent has yet properly to be assessed, but some clues are available.

Cut on a large black skyphos in lettering of perhaps the mid-fourth century, we have the beginnings of three lines and some part of a fourth in

⁸ Prvi je objavljen u Forenbaher et al. 1994: 41, sl. 20; Kaiser i Forenbaher 1999: 317, fig. 4.

much larger lettering; readings are assured, despite surface degradation:

τήνδε.[
περροιο[
αλλα σωτη[

]δι[

The stroke crossing the delta in 4 may or may not be intentional, similarly the two dots after the iota.

The text includes several elements that are to be expected in a dedication, but its full restoration is far from clear. A working hypothesis is to suggest that the last line contained the name of Diomedes, in larger letters and perhaps (if the dots are intentional punctuation) in the dative case, e.g. Διομήδιδι [δωρον; or if the dots are accidental, Διομήδιδ... in whatever case. The latter would give some clue as to the length of the lines above. The first three lines of the text

seem to start in some independent way; they may well be in verse, but it is not a simple metre!

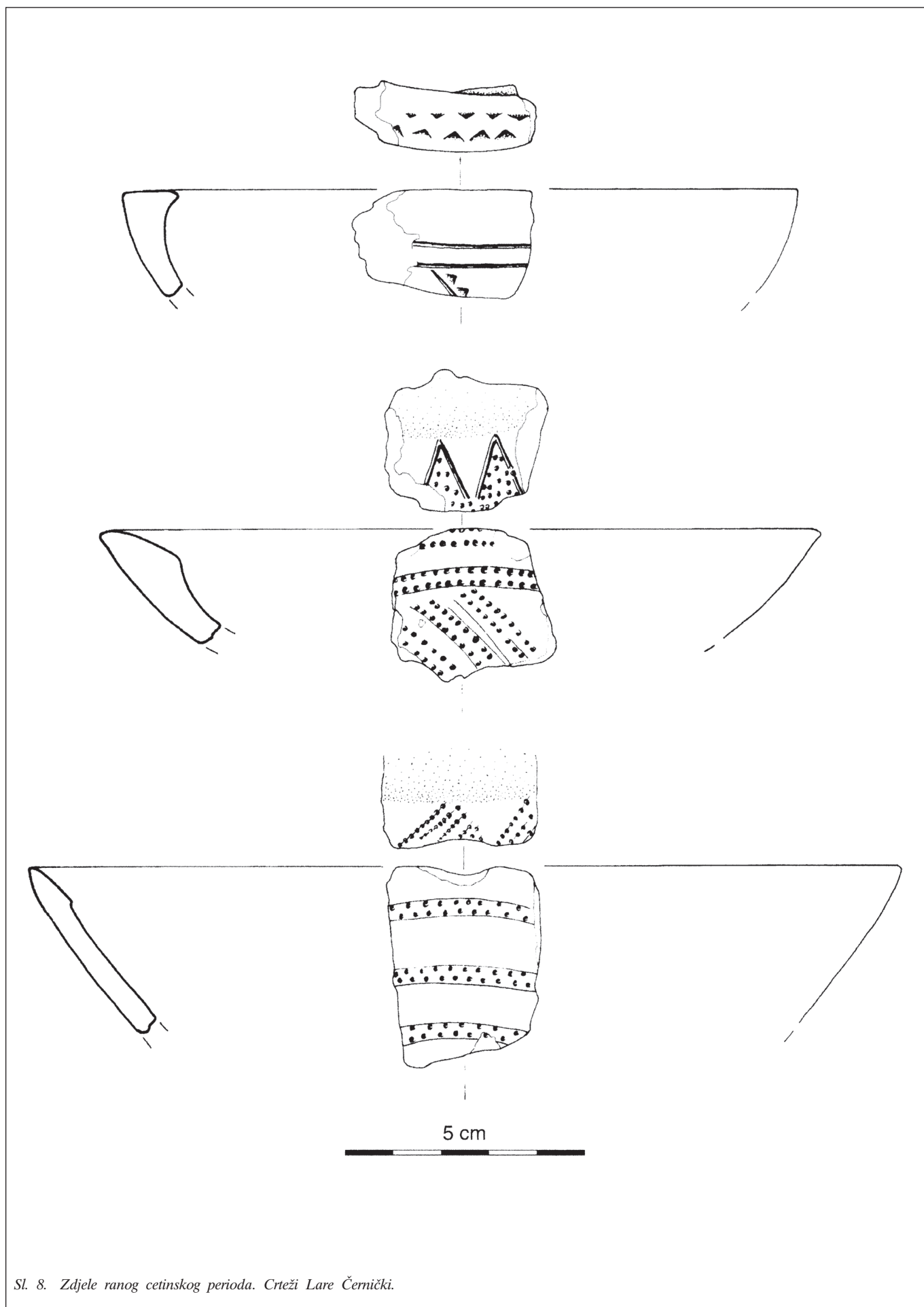
Line 1 begins with a standard dedicatory word, though unfortunately no further letter is fully preserved, only part of a gamma or pi. This need not be the noun to which the τήνδε is attached, and τήνδ'ε.[, giving the verb, is not an impossible reading.

2 as preserved is either a personal name or an ethnic. Περροιοζ is a name found rarely in Central and Northern Greece, a form of Περσοιοζή. If it is the name of the dedicator we can note that it is at least a good distance from the beginning of the text

3 is more surprising. I read the conjunction αλλα rather than αλλα, though more by instinct than conviction; the adjective would be far more difficult to fit into the flow of the text than the conjunction, and even the latter is not straightforward. Σωτή[ρια, e.g.] is more to be expected, though not otherwise found in the Palagruža and Planka (rt Ploča) graffiti; how it is in some way contrasted (αλλα) with what went before is intriguing; we might hazard something like αλλα σωτηριαν οικονδε διδοι, where the conjunction has more the original sense of «but as for the rest (sc. the future)..»

Strat. jed.	p	gfp	rfp	g&rpf	gkp	amf	op	sr/suv	ukupno	težina u gr.
5000	3	5	0	0	0	5	26	4	42	765
5100	0	9	0	0	24	57	26	6	122	4260
5140	0	0	0	0	2	4	2	0	8	505
5110	2	9	0	0	5	11	7	4	39	385
5200	0	1	0	1	32	33	10	0	77	1457
5240	0	0	1	0	0	4	1	0	6	80
5300	0	0	0	0	2	0	0	0	2	80
4050 čišćenje površine sloja	13	67	11	0	25	0	9	0	125	825
4050	288i	1233ii	263iii	498iv	371v	57vi	243vii	0	2953	10455
Ukupno	306	1324	275	499	461	166	324	14	3369	18812

Težina u gr: i. 2030; ii. 2975; iii. 340; iv. većinom mali komadi: 240; v. 1030, od toga 162 su teška 290; vi. 990; vii. od toga 149 odbitaka teških 270, ostalih 94 teški su 2580.

Sl. 8. Zdele ranog cetinskog perioda. Crteži Lare Čerčići.

Sl. 9. Ulomci crno i crvenofiguralnih posuda iz sloja 4050 u kv. Z-7. Snimio T. Sesar.

Sl. 11. Dva ulomka s grafitima. Ova su iz sloja 4050 u kv. V-7. Snimio T. Sesar.

Sl. 10. Ulomak kalema ili jo-jo raden u tehnici bijela podloga iz sloja 4050 u kv. V-7. Snimio T. Sesar

No. 46

Cut beneath the black-figure frieze of a cup of perhaps later C6.]εvoχι[(the iota is complete). While the total of possible interpretations of this graffito is high, and indeed the penultimate letter could be read as "red" xi rather than chi, the most likely ones are]εvo χι[and]εv o χι[. The latter could plausibly be taken as *ἀνέθηκ]εν ο Χι[τοζ*, while the former would suggest the termination of a patronymic followed perhaps by the same ethnic. In sum, a possible dedication by a Chian, at a date close to when Chios was devastated by the Persians in 493/2 BC. Other pieces from the excavation may refer to a Samian (12, date to be ascertained) and an Athenian or Aeginetan (31, 500-450?).» A. Johnston 13.03.2003.

Keramika Gnathia stila i reljefna keramika radena u kalupu malo su zastupljene. Rana rimska keramika također je manje zastupljena. Od rimske fine keramike najviše ima tzv. keramike tankih stijenci, a manje terra sigillate.

Pored fine keramike, otkriveno je dosta ulomaka kuhinjske keramike, znatno manje amfora i opeka koje možda ukazuju da se mogu očekivati tragovi arhitekture. Zanimljivo je da su ulomci opeka mali te izgleda kao da su odbici nastali nakon što se neka opeka usitnjavala (vidi pod vii u Tablici II) iz bilo kojeg razloga. Mali broj amfora također upućuje da je ovdje riječ o svetištu budući da na urbanim nalazištima amfore čine 50-85% nalaza (Hayes 1997, 26), dok na južnoj padini Salmandrije amfore čine oko 3% nalaza (vidi Tablicu III). Da bi se dobio kakav-takav uvid u broj od ukupno 3369 keramičkih nalaza iz svih slojeva u kvadrantu V-7 na Tablici II prikazano je brojčano stanje keramičkih ulomaka po stratigrafskim jedinicama.

Svakako najbrojniji su nalazi iz sloja 4050. Ukupno je u tom sloju nađeno 17.051 keramičkih ulomaka koji obuhvaćaju vremenski raspon od kasnog eneolitika pa do ranog rimskog doba (Tablica IV).⁹

Iako smo pažljivo kopali ovaj sloj nismo uočili razlike po kojima bismo mogli izdvojiti nalaze iz određenog razdoblja. Sloj je od kompaktne tamnosmeđe boje pomiješan s neobrađenim kamenjem.

Zanimljiv je stoga nalaz sloja 4051 u kv. V-7 i 8 i Z-7. Taj sloj leži na samom živcu i svjetliji je od sloja 4050. Ne javlja se na cijeloj površini istraženih kvadranta budući da je živac neravan. U tom sloju nađeno je 133 ulomaka prapovijesne keramike i samo 10 ulomaka grčke. Ovi prapovijesni ulomci prema

⁹ Upozoravam da sam gotovo sam obavio većinu brojanja, sortiranja i vaganja te su propusti mogući. Svakako će uslijediti revizija i detaljnija klasifikacija nalaza pogotovo ako se iskopavanja nastave. Pri pranju nalaza dobrovoljno su pomagali T. Katunarić, M. Miše i I. Borzić koji mi je dijelom pomogao, zajedno s M. Dražančić, i u sortiranju nalaza. Svima se toplo zahvaljujem.

□	p	gfp	rfp	g&rfp	gkp	amf	op	sr/suv	ukupno	Težina u gr.
V-7	306	1324	275	499	461	166	324	14	3369	18812
V-8	172	547	77	5	239	252	95	0	1387	11048
Z-7	344ca	4230ca	422	2898ca	474	82	508	3	8961ca	23551ca
Z-8	254	2004	907	721	1294	131	465	8	5784	16318
Ukupno:	1076	8105	1681	4123	2468	631	1392	25	19501	39869

Tablica III : Ukupan broj keramičkih nalaza za V-7 i 8 i Z-7 i 8

□ ViZ-7i8	p	gfp	rfp	g&rfp	gkp	amf	op	sr/suv	ukupno
s.j. 4050	865	7642	1479	3794	1970	197	1104	0	17051

Tablica IV: Broj keramičkih nalaza u sloju 4050

izgledu i dekoraciji pripadaju početnoj fazi cetinske kulture (kao i oni iz sloja 4050). Moguće je da se sloj 4050 formirao na način da su se na početku južne padine Salamandrije odbacivali nalazi iz svetišta kada bi se ono napunilo, što je i uobičajeno pojava. Ako je to točno, onda je moguće da se ostaci svetišta nalaze ispod pločnika za sakupljanje kišnice. Prisutnost prapovijesnog materijala u istom sloju s grčkim i rimskim, od kojih je razdvojen vremenskim rasponom većim od dva tisućljeća, ukazuje da je na ovom mjestu možda postojala prapovijesna nastamba nastala klesanjem spomenutog usjeka u živu stijenu (sl. 7), a da je nakon napuštanja prostor iskorišten kao odlagalište nalaza iz svetišta.

Pored ulomaka keramičkih posuda, nađen je mali broj ulomaka svjetiljki i to, izgleda, samo rimskih. Terakotna plastika također je malo zastupljena. Otkriven je jedan ulomak stražnjeg dijela neke veće terakotne statuete, a posebno je zanimljiv ulomak manje konjske glave (sl. 12) koji bi mogao pripadati dekoru kakvog poklopca sličnog onima poznatim u Picenumu s kraja 6. st. pr. Kr. (Katalog Piceni 2001: 361).

Od koštanih predmeta otkriven je ulomak kockice za igru s kružićima kao oznakama za brojeve, nekoliko ulomaka piona za igru od staklene paste.

Otkriveno je i nekoliko gema, među kojima jedna s prikazom konja (sl. 13, a), jedna s dvije kornukopije (sl. 13, b) i jedna (ulomak) s prikazom lava (sl. 13, c), te perla od koralja.

Metalni nalazi malo su zastupljeni i u veoma su lošem stanju. Otkrivena su dva srebrna novca i 53 brončana koji po izgledu pripadaju grčkom i ranorimskom periodu. Među njima je jedna srebrna didrahma Napolisa (Kampanija) datirana oko 325.-241. pr. Kr (sl. 14) i jedan brončani rimski republikanski as iz 179.-170. pr. Kr. (sl. 15).¹⁰ Od drugih metalnih nalaza treba spomenuti ulomke dviju zlatnih karičica, te ulomke brončanih fibula i igala kojima nedostaju glave te ulomke željeznih prstena, što indicira da su i žene pohodile svetište. Ima i ulomaka tankih brončanih pločica te brončanih i željeznih čavala.

Stakleni nalazi također su rijetki. Mogu se prepoznati ulomci rebrastih zdjela ranorimskog razdoblja.

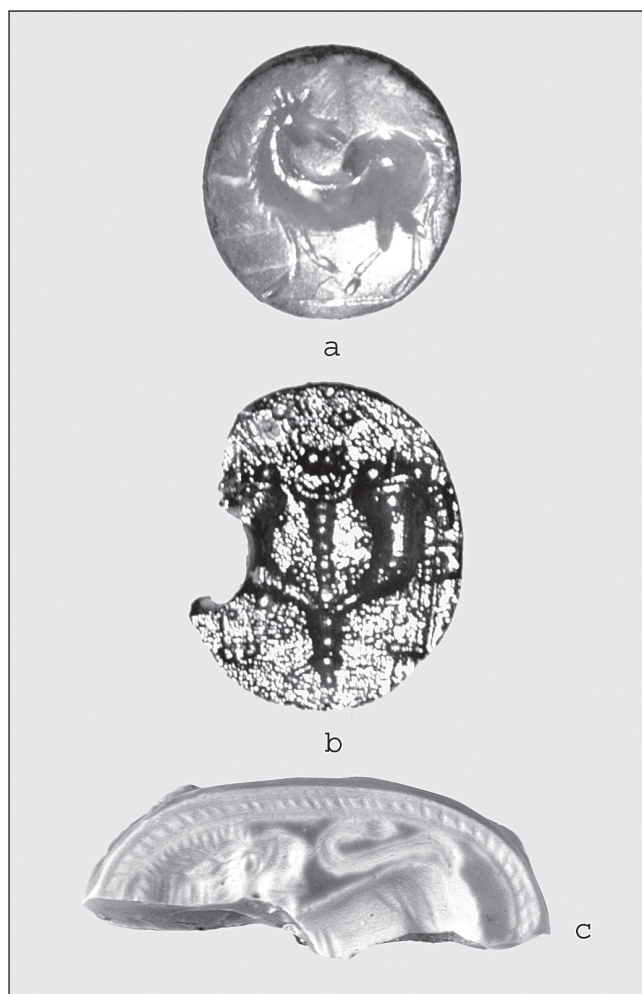
U gornjim slojevima ima nalaza koji pripadaju kasnom srednjem vijeku i 19 i 20. stoljeću. Ranijih srednjovjekovnih nalaza nema.

Gotovo je postalo pravilo da ljepše nalaze otkriju nearheolozi. Pred dovršetak ovog izvještaja nekadašnji svjetioničari na Palagruži Ivan Bulić i Ana Penda

¹⁰ Većina ih je u fazi čišćenja. Zahvaljujem se kolegici Maji Bonačić Mandinić na pomoći oko identifikacije novca.

Sl. 12. Odlomljena keramička glava konja, otkrivena u sloju 4050 u kv. Z-8. Snimio T. Sesar.

Sl. 13. Geme: 13a s prikazom konja iz sloja 4050 u kv. V-7; 13b s kornukopijama iz sloja 4050 u kv. Z-7 i 13c ulomak s prikazom lava iz sloja 4050 u kv. Z-8. Snimio T. Sesar.

Sl. 14. Srebrni novac Neapolisa otkriven u sloju 4050 u kv. Z-7. Snimio T. Sesar.

Sl. 15. Brončani novac rimske republike otkriven u sloju 4050 u kv. Z-7. Snimio T. Sesar.

donijeli su mi pokazati terakotnu glavu (sl. 16) koju su našli 1995. na južnoj padini Salmandrije. Radi se o komičnoj maski ćelavog starca sa bradom od naknadno prilijepljenih šest zaobljenih tankih glinenih aplika, istaknutim obrvama i debelim nosom. Oči i uši su

probušene okruglim predmetom, dok su usta probijena na dva mjesta ovalnom alatkom. Povrh čela bila je ručica većim dijelom oštećena. Vrat je također odlomljen i moguće je da je bio vezan uz neki recipijent (svjetiljku?). Visina glave je 6,2 cm.

Sl. 16. Glinena komična teatarska maska vlasništvo Ane Penđa iz Splita. Snimio T. Sesar.

Životinjske i riblje kosti, školjke i ostaci faune

Tijekom iskopavanja iz slojeva su sakupljene životinjske i riblje kosti, školjke i ostaci faune, koje će se dati na analizu odgovarajućim stručnjacima. Zasad se može reći da se u sloju 4050 otkrilo dosta koštanog materijala, uglavnom manjih životinja, te da ima kostiju većih (do 3 kg) i manjih riba. Od školjki najviše ima lupora (*Patella coerulea*), zatim ugarca (*Trochocochlea turbinata*), a vrlo malo volaka (*Murex trunculus*). Među luporima ima jako malih što možda govori o nedostatku hrane. Uzorak od 20 kg sloja 4050 pomoći će da se dobije slika u kakvom se biljnom svijetu nalazilo svetište u grčkom i rimskom razdoblju i koje su se biljke koristile za ishranu. Slični uzorci uzet će se iduće godine i iz prapovijesnog sloja 4051 i iz onog kasnoantičkog. Na taj način dobit će se slika biljnog

pokrova na Palagruži u rasponu od oko 3000 godina, što do sada nije učinjeno ni za jedno arheološko nalazište u Dalmaciji.

Zaključak

Istraživanja na Palagruži u rujnu 2002. godine donijela su nekoliko važnih spoznaja koje upozoravaju na neophodnost novih iskopavanja.

1. Značajan rezultat je otkriće kasnoantičke građevine, najvjerojatnije utvrde iz Justinijanova doba.
2. Iskopavanja su pokazala mogućnost postojanja nalaza iz kasnog neolitičkog doba
3. Velika količina grčke fine keramike, te velik broj grafita nedvojbeno potvrđuju postojanje Diomedova svetišta na Palagruži čije arhitektonske tragove možemo očekivati ispod pločnika za sakupljanje kišnice.
4. Prema keramičkim nalazima svetište je bilo u funkciji od kraja 6. stoljeća pr. Kr. pa do sredine 1 st., s time da je već od početka helenističkog razdoblja svetište manje posjećivano ili se od tada ostavljalo manje darova.
5. Otkriveni nalazi još snažnije potvrđuju presudnu ulogu Palagruže u kontaktima između dviju jadranskih obala i između Grčke i sjevernog Jadrana.
6. Terenska istraživanja treba nastaviti budući da je istražen manji dio južne padine, dok gabarit kasnoantičke «utvrde» nije još pouzdano utvrđen.

POPIS LITERATURE

- Clark, Eliston & Hart 2002 A. J. Clark, M. Elison & M. L. Hart: *Understanding Greek Vases*, Los Angeles 2002.
- Colonna 1998 G. Colonna: Pelagosa, Diomede e le rotte dell'Adriatico. *Archeologia Classica* 50. Roma 1998, 365-378
- Forenbaher et al. 1994 S. Forenbaher, V. Gaffney, J. Hayes, T. Kaiser, B. Kirigin, P. Leach, i N. Vujnović: Hvar-Vis-Palagruža 1992.-1993. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, Split 1994, 13-52
- Forenbaher & Kaiser 1997 S. Forenbaher & T. Kaiser: Palagruža, jadranski moreplovci i njihova kamena industrija na prijelazu iz bakrenog u brončano doba. *Opuscula Archaeologica* 21, Zagreb 1997, 15-28
- Hayes 1997 J. W. Hayes: *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*. London 1997.
- Horden & Purcell 2000 P. Horden & N. Purcell: *The Corrupting Sea*. Oxford 2000.
- Johnston 2000/2001 A. W. Johnston: Sailors and sanctuaries of the ancient Greek world. *Archaeology International*, London 2000/2001, 25-28
- Kaiser & Forenbaher 1999 T. Kaiser & S. Forenbaher: Adriatic sailors and stone knappers: Palagruža in the 3rd millennium BC. *Antiquity* 72, no. 280, 1999, 313-324
- Katalog Piceni 2001 Eroi e Regine, Piceni Popolo d'Europa (katalog izložbe), Roma 2001.
- Kirigin 1998 B. Kirigin: Late Roman period on the island of Vis and its archipelago: the archaeological evidence. *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae III*, Vatican-Split 1998, 429-440
- Kirigin & Čače 1998 B. Kirigin & S. Čače: Archaeological Evidence for the Cult of Diomedes in the Adriatic. *Hesperia* 9, Roma 1998, 63-110
- Kirigin & Katunarić 2002 B. Kirigin & T. Katunarić: Palagruža - crkva Sv. Mihovila, izvještaj sa zaštitnih iskopavanja 1996. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 94, Split 2002, 297-324
- Kirigin & Milošević 1981 B. Kirigin & A. Milošević: Svetac. *Arheo* 2, Ljubljana 1981, 45-51
- Marchesetti 1876 C. de Marchesetti: Descrizione dell'isola di Pelagosa. *Bollettino della Societa Adriatica di scienze naturali* 2, Trieste 1876, 283-306
- Parker 1999 R. Parker: The Islands of Diomedes: an archaeological sensation. *Omnibus* 38, Cambridge 1999, 1-3
- Shafton 2001 B. Shafton: Adriatic links between Aegean Greece and Iron Age Europe during the Archaic and Early Classical periods. *Anemos* 2, Padova 2001, 7-42
- Tomičić 1998 Ž. Tomičić: Le tracce della riconquista Gustiniana sulla costa dell'Adriatico orientale. *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae II*, Vatican-Split 1998, 1075-1090

SUMMARY

PALAGRUŽA 2002 — Preliminary excavation report

The English version of this paper will be published in one of the following volumes of *Oxford Journal of Archaeology*.